

Nüfus Teorilerinin Tarihsel Süreci ve Mekânsal Yansımaları

The Historical Process of Population Theories and Their Spatial Reflections

Öz

Bu çalışma, tarihsel süreç içerisinde nüfus teorilerinin gelişimini ve bu teorilerin günümüzdeki demografik dinamikleri anlama çabalarındaki önemini tematik ve kronolojik bir sistematiğe ele almaktadır. Araştırmanın temel amacı, nüfus olgusunun farklı disiplinlerce nasıl yorumlandığını, dönemsel paradigmların nüfus düşüncesini nasıl biçimlendirdiğini ve ortaya çıkan çeşitli teorilerin birbiriyle olan ilişkilerini çözümlemektir. Bu doğrultuda, İbn Haldun'un Umran Teorisi mekânsal ve toplumsal zemin üzerinden değerlendirilmekte; Malthus'un kıt kaynaklar yaklaşımı, Marx'ın yapısal eşitsizlik bağlamındaki nüfus anlayışı ve Demografik Geçiş Teorisi çerçevesinde nüfus dinamiklerinin tarihsel değişimi dört aşamada ele alınmaktadır. Son olarak, Boserup'un tarımsal yenilik odaklı karşıt görüşü bu teorilerle karşılaştırılmaktadır. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş; literatür taraması ve kavramsal analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Birincil veri kaynaklarını, nüfus teorileri üzerine kaleme alınmış akademik yayınlar, kuramsal metinler ve uluslararası raporlar oluşturmaktadır. Mevcut literatürde, teorilerin çoğunlukla birbirinden kopuk biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışma, nüfus teorilerini tarihsel geçişleriyle bütüncül biçimde analiz etmektedir. Elde edilen bulgular, nüfus değişkenlerinin yalnızca sayısal değil, toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak, sürdürülebilir nüfus politikalarının geliştirilmesinde teorik zenginliğin belirleyici rolü vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Nüfus Teorileri, Demografik Geçiş, Malthus Teorisi, Boserup Teorisi, Sürdürülebilir Nüfus Politikaları

ABSTRACT

This study examines the historical development of population theories and their significance in understanding contemporary demographic dynamics through a thematic and chronological framework. The main objective of the research is to analyze how the phenomenon of population has been interpreted by different disciplines, how period-specific paradigms have shaped population thought, and how various emerging theories relate to one another. In this context, Ibn Khaldun's Theory of 'Umran is evaluated through a spatial and societal lens; Malthus's scarcity-based approach, Marx's perspective on population in the context of structural inequality, and Boserup's innovation-centered counter-argument are compared. Finally, the Demographic Transition Theory is addressed, outlining the historical transformation of population dynamics in four stages. A qualitative methodology is adopted in the research, utilizing literature review and conceptual analysis techniques. Primary data sources include academic publications, theoretical texts, and international reports on population theories. Existing literature tends to address these theories in isolation; however, this study offers a holistic analysis of population theories in relation to their historical transitions.

The findings reveal that population variables should be evaluated not only quantitatively, but also in their social, economic, and environmental dimensions. In conclusion, the study emphasizes the critical role of theoretical diversity in the development of sustainable population policies.

Keywords: Population, Population Theories, Demographic Transition, Malthusian Theory, Boserup Theory, Sustainable Population Policies

Seda ÇAKIR¹

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya
Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Özlem SERTKAYA DOĞAN²

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 23.05.2025
Revizyon Talebi/ Revision Request 03.06.2025
Kabul Tarihi/Accepted 24.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 25.06.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author: Seda
ÇAKIR

E-mail: scakir1@ogr.iu.edu.tr

Atıf: Çakır, S. & Sertkaya Doğan, Ö. (2025). A
Nüfus Teorilerinin Tarihsel Süreci ve Mekânsal
Yansımaları. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma
Perspektifi Dergisi*, (7), 45-56.

Cite this article: Çakır, S. & Sertkaya Doğan, Ö.
(2025). The Historical Process of Population
Theories and Their Spatial Reflections. *Journal
of World Geography and Development
Perspectives*, (7), 45-56.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Giriş

Nüfus teorileri, tarihsel olarak insan topluluklarının büyüme, dağılım ve yapısal dönüşüm süreçlerini anlamlandırmaya yönelik çeşitli bilimsel çabaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu teoriler, yalnızca nüfusun nicel özelliklerini değil, aynı zamanda nüfus artışıyla birlikte meydana gelen toplumsal ve ekonomik dönüşümleri de kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Ancak mevcut literatürde, bu teorilerin yalnızca bireysel içerikleriyle ele alındığı; tarihsel süreçte nasıl şekillendiği, hangi düşünsel temellere dayandığı ve birbirleriyle olan paradigmatik ilişkilerinin yeterince sistematik bir biçimde analiz edilmediği görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, literatürde dikkat çekilen bu boşluğu doldurarak nüfus teorilerini tarihsel bağlamı içerisinde, kuramsal yönelimleri ve altında yatan paradigma yapılarıyla birlikte incelemektir.

Çalışma, teorilerin kronolojik gelişimini merkeze alarak, İbn Haldun'un Umran Teorisi'nden başlayıp Malthus'un klasik nüfus kuramına ve devamında Boserup'un tarım merkezli yaklaşımına kadar uzanan bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca Marksist nüfus teorisi üzerinden eleştirel ve yapısalci bakış açıları da değerlendirilmiştir. Bu kuramlar yalnızca demografik değişkenler bağlamında değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik koşullar, üretim biçimleri ve kaynak yönetimi gibi faktörlerle olan ilişkileri temelinde de ele alınmıştır.

Sonuç olarak bu araştırma, nüfus teorilerinin tarihsel gelişimini, temel varsayımlarını ve altında yatan düşünsel paradigmaları bütüncül bir biçimde ortaya koymakta; literatüre kavramsal ve yöntemsel düzeyde katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, nüfus teorilerinin tarihsel ve kuramsal bağlamda değerlendirilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışma, kuramsal içeriklerin çözümlenmesine ve bu içeriklerin karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesine dayanmaktadır. Araştırma süreci, üç temel aşamada yapılandırılmıştır.

İlk aşamada, "nüfus teorileri", "demografik geçiş" ve "coğrafi demografi" anahtar kelimeleriyle Web of Science, Scopus ve JSTOR gibi uluslararası bilimsel veri tabanlarında sistematik bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen akademik yayınlar, nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş; benzer düşünsel yaklaşımlar ve dönemsel eğilimler temel alınarak tematik gruplandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırma süreci sonucunda çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuş ve teoriler arasındaki paradigmatik ilişkileri ortaya koymaya yönelik bir analiz stratejisi geliştirilmiştir.

İkinci aşamada, güncel demografik verilere ulaşmak amacıyla, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Bankası ve Our

World in Data (OWID) gibi uluslararası kuruluşların açık erişimli veri tabanlarından yararlanılmıştır. Bu kurumlardan elde edilen veriler, Excel ve CSV formatlarında düzenlenmiş; analiz süreçlerinde kullanılmak üzere yapılandırılmıştır.

Üçüncü aşamada, nüfus teorilerinin açıklayıcılık kapasiteleri, doğurganlık, nüfus yoğunluğu, göç ve yaş yapısı gibi temel demografik göstergeler üzerinden karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, dünya siyasi haritası üzerine aktarılmış; böylece teorilerin öngördüğü demografik örüntülerle gerçek veriler arasındaki mekânsal uyum görsel olarak ortaya konmuştur. Bu haritalama süreci, kuramsal yaklaşımların sadece teorik düzeyde değil, aynı zamanda küresel ölçekteki somut örneklerle de desteklenmesini sağlamıştır.

Bu yöntemsel yapı sayesinde nüfus teorileri hem tarihsel ve kuramsal bağlamda hem de güncel demografik veriler ışığında bütüncül bir şekilde analiz edilmiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamında ele alınan nüfus teorileri, tarihsel dönemlerin sosyoekonomik ve coğrafi koşullarının etkisiyle farklı perspektifler kazanmıştır. İbn Haldun'un yaklaşımı, nüfus artışının yalnızca toplumsal ve ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda coğrafi mekân ve çevresel faktörlerle de etkileşim içinde olduğunu ortaya koyar. Ona göre, nüfus dinamikleri; yerleşim alanlarının verimliliği, doğal kaynakların dağılımı ve iklim koşulları gibi coğrafi unsurlarla şekillenirken, bu durum devletin siyasi gücü ve sosyal organizasyon biçimi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu bağlamda, nüfusun sadece sayısal büyüklük olarak değil, mekânsal dağılım ve çevresel bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İbn Haldun'un Umran Teorisi ve Nüfus Dinamikleri

İbn Haldun'un Umran Teorisi, toplumların kuruluş, gelişme ve çöküş döngüsü üzerinden nüfus yapısını açıklayan erken dönem yaklaşımlardan biridir. Ona göre toplumlar, göç, üretim ve siyasal düzenle birlikte büyür, sonra çözülür.

14. yüzyılda yaşamış Türk-İslam düşünürü İbni Haldun, tarih, iktisat ve sosyoloji gibi birçok alanda yaptığı disiplinler arası çalışmalarıyla tanınmaktadır. En önemli eseri olan *Mukaddime* 'de yalnızca tarihsel olayları değil, aynı zamanda toplumların gelişimi, devletlerin yükseliş ve çöküş süreçleri, ekonomik yapılar ve nüfus hareketleri gibi pek çok konuyu kuramsal bir zeminde ele almaktadır. Bu bağlamda İbni Haldun, nüfusun toplumsal yapı üzerindeki etkilerini açıklarken, onu durağan değil, dinamik ve döngüsel bir süreç olarak değerlendirmiştir. Nüfusun artış ve azalışı, onun düşüncesinde sadece biyolojik değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasi koşullarla ilişkilidir. İbni Haldun'un nüfus teorisi, özellikle "asabiyet", "umran", "bedevilik" ve "hadarilik" kavramları çerçevesinde şekillenmektedir (Sertkaya Doğan, 2019, s. 39). Bu kavramlardan "asabiyet", bir topluluğu bir arada tutan

sosyal bağıllık ve dayanışma ruhunu ifade ederken, “umran” daha çok insanların yaşadığı çevreyi ve bu çevrenin şekillendirdiği toplumsal düzeni anlatmak için kullanılır. “Bedeviler” göçebe, kırsal ve sade yaşam süren grupları; “hadariler” ise yerleşik, şehirli ve daha karmaşık toplumsal yapıya sahip nüfusu temsil eder. İbni Haldun'a göre bu iki yaşam biçimi arasında sürekli bir geçiş ve dönüşüm vardır; topluluklar zamanla bedevilikten hadariliğe evrilir ve şehirlerde yerleşik nüfus hızla artar. Bu sayede şehrsel dinamikler önce büyük oranda gelişir, üretimle birlikte ticaret hayatı canlanır, iş bölümü ve profesyonelleşme artar. Ancak daha sonra nüfus artış hızı ekonomik gelişme hızından çok daha yüksek olduğu için, üretim miktarı ile nüfus arasındaki denge bozulur ve şehirlerde kıtlık sorunu ortaya çıkar. Sonuç itibarıyla şehirler çöküş sürecini yaşarlar. Nüfusun yoğun olduğu bölgelerde iş bölümünün gelişeceğini savunan İbni Haldun, bu durumun toplumsal üretkenliği ve refah düzeyini artıracağını belirtmiştir. Üretimin artması ise hem ekonomik canlılık yaratır hem de kültürel gelişimi teşvik eder. Ancak, bu döngü sınırsız değildir; üretimin aşırı artması zamanla toprakların veriminde azalmaya, ekonomik kaynakların tükenmesine ve sosyal çöküşe neden olabilir. Bu bağlamda İbni Haldun, nüfusun sadece sayısal değil, aynı zamanda niteliksel olarak da değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

İbn Haldun'un nüfus teorisi doğrultusunda toplumların fiziksel, zihinsel ve toplumsal özelliklerinin coğrafi koşullarla ilişkili olarak şekillendiği görülmektedir. İbn Haldun'a göre iklim, bireylerin beden yapısından ahlaki eğilimlerine kadar pek çok özelliği etkileyen temel bir unsurdur ve bu durum medeniyetin gelişiminde belirleyici bir rol oynar. Umran anlayışı, özellikle tarım toplumlarında üretim-tüketim dengesine bağlı olarak nüfusun mekânsal dağılımını anlamada kullanılabilir. Örneğin, kırsal alanlardan kentsel merkezlere olan göç dalgaları, bu teorinin döngüsel yapısını desteklemektedir.

İbn Haldun'un çevresel faktörlere dayalı yaklaşımı, insan topluluklarının coğrafi ve iklimsel koşullara bağlı olarak geliştiğini ileri sürerken, bu durumun toplumsal örgütlenme ve nüfus yapısı üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu görüşler, nüfusu yalnızca sayısal bir değişken olarak değil, tarihsel ve mekânsal bağlamda şekillenen sosyo-kültürel bir olgu olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, İbn Haldun'un çevresel koşulları toplumsal yapıların belirleyicisi olarak görmesi, 18. yüzyılda Thomas Malthus'un geliştirdiği nüfus teorisinin erken bir izdüşümü olarak okunabilir. Her iki düşünür de nüfusun artışının doğal sınırlara çıkabileceğini savunmakla birlikte, bu sınırlara yükledikleri anlam farklıdır. İbn Haldun çevresel yapıyı birey ve toplumun ahlaki/fiziki gelişimiyle ilişkilendirirken, Malthus bu artışı üretim kapasitesi ve ekonomik kaynaklar çerçevesinde ele almıştır. Dolayısıyla, bölgesel medeniyet farklılıklarının İbn Haldun'un yaklaşımıyla açıklanabilmesi,

Malthus'un ise bu farklılıkları gıda arzı ve nüfus talebi dengesizliği ile gerekçelendirmesi, iki yaklaşımın ortak zeminine rağmen farklılaştıkları noktalara işaret etmektedir.

Malthus'un Nüfus Teorisi

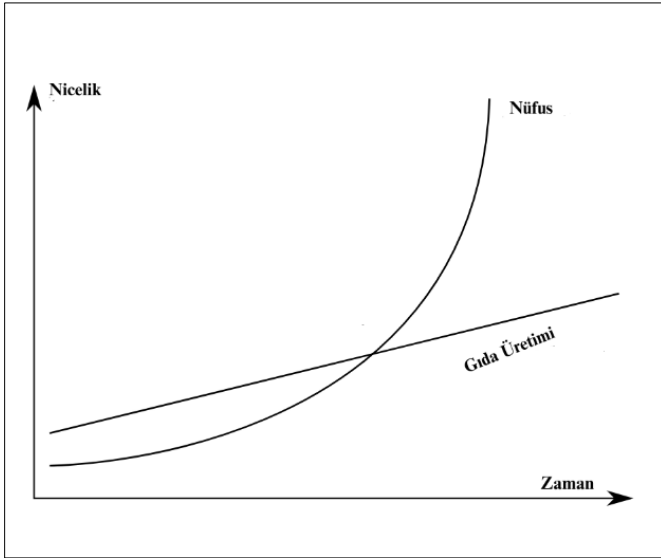
İbni Haldun'un nüfus üzerine geliştirdiği düşünceler, kendisinden sonraki birçok kuramsal yaklaşım için zemin oluşturmıştır. Bu yaklaşımların modern temsilcilerinden biri olan Thomas Robert Malthus, 18. yüzyıl sonlarında ortaya koyduğu nüfus teorisinde, nüfus artışının belirli bir düzeyde kontrol altına alınmadığı takdirde, yaşam kaynaklarının bu artışı karşılayamayacağı görüşünü savunmuştur. Malthus'a göre, nüfus doğal eğilimle katlanarak artarken, gıda üretimi bu hıza oranla daha sınırlı bir şekilde büyür. Bu iki eğilim arasındaki uyumsuzluk, toplumların açlık, hastalık, savaş gibi olumsuzluklarla karşılaşmasına yol açabilir (Malthus, 1798). Malthus bu durumun önüne geçebilmek adına doğum oranlarının düşürülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, bireylerin eğitilmesi, doğurganlık konusundaki farkındalığın artırılması ve planlı gebeliğin teşviki, bu sorunun çözümüne katkı sunabilir. Ayrıca doğal afetler, salgın hastalıklar ve savaşlar gibi kitlesel etkiler yaratan olayların, nüfusun dengeye kavuşmasında tarihsel olarak işlev gördüğünü ifade etmiştir. Malthus'un kuramı, özellikle Sanayi Devrimi sonrası artan nüfus ve sınırlı kaynaklar bağlamında güçlü bir açıklama sunmuş; 18. ve 19. yüzyıldaki toplumsal yapıların anlaşılmasında önemli rol oynamıştır. Ancak 20. yüzyılda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bu kuramın öngördüğü felaket senaryolarının gerçekleşmesini büyük ölçüde önlemiştir.

Örneğin, Yeşil Devrim gibi yönetim üretimi artırma yenilikler sayesinde, gıda arzında önemli ölçüde artış yaşanmış ve Malthus'un teorisinin sağladığı payların sorgulanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, Malthus'un fikirleri özellikle “Neo-Malthusçuluk” adıyla anılan modern yaklaşımlarda yeniden gündeme gelmiştir. “Bu akım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanan nüfus planlaması politikalarının kuramsal temelini oluşturmıştır (Karaca, 2022). Ancak Malthus'un teorisi yalnızca destek bulmamış, aynı zamanda ciddi eleştiriler de almıştır. “Karl Marx, Malthus'un nüfus artışını yoksulluğun temel nedeni olarak görmesine karşı çıkarak, yoksulluğun asıl nedeninin üretim araçlarının adaletsiz paylaşımı ve kapitalist sistemdeki eşitsizlikler olduğunu ileri sürmüştür (Sabbağ, 2020).”

Marx'a göre, kaynakların adil dağıtımı sağlanırsa, artan nüfus gıda yetersizliği gibi bir sorun yaratmayacaktır. Malthus'un kuramı yalnızca ekonomi ve demografi alanlarını etkilemekle kalmamış, biyoloji gibi farklı bilim dallarına da ilham vermiştir.

Şekil 1'de de görüldüğü üzere, Malthus teorisi nüfus artış hızı ile kaynak artışı arasındaki uyumsuzluğa dayalı bir uyarı

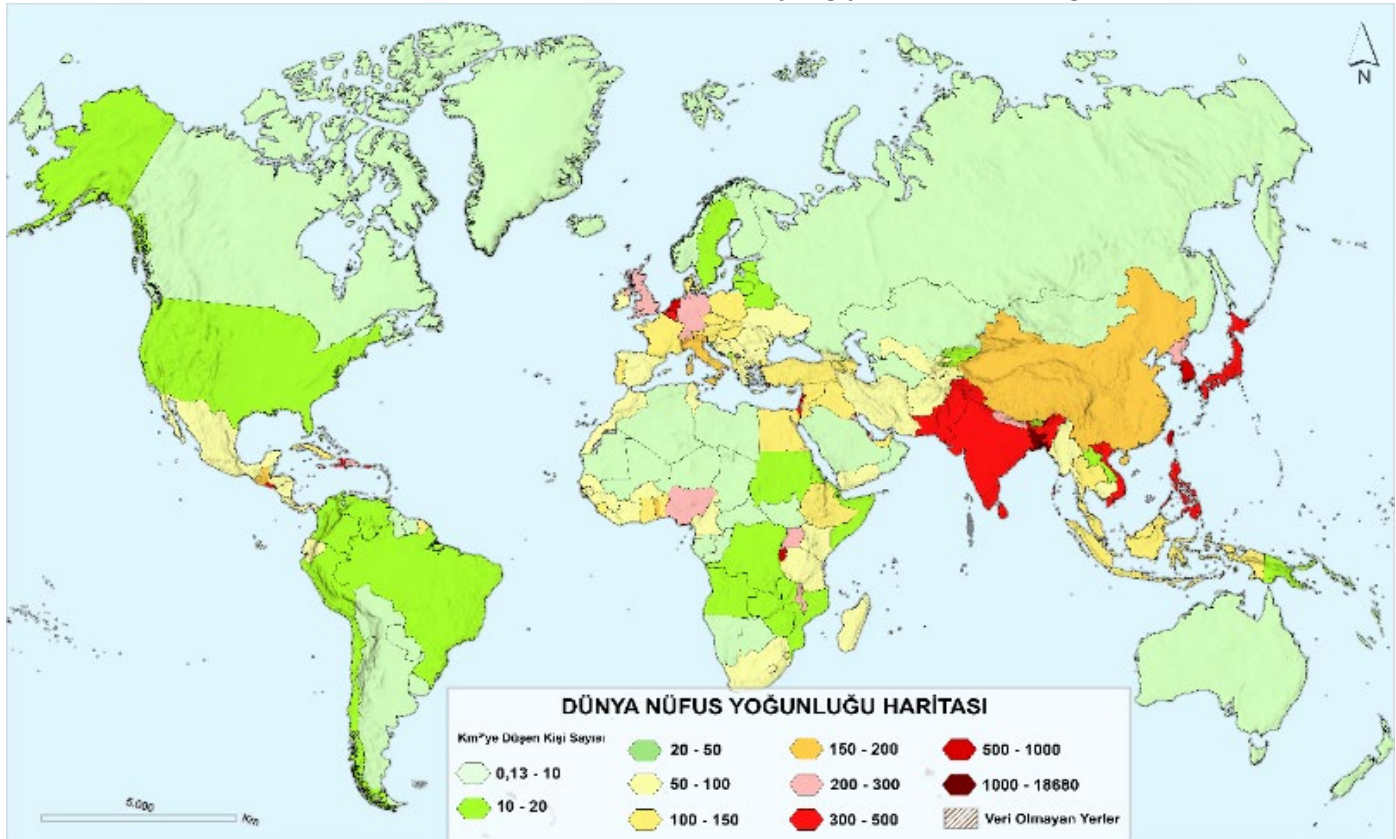
modelidir. Bu teoriye göre nüfus, geometrik bir oranda (örneğin 1, 2, 4, 8, 16...) artarken, gıda üretimi yalnızca aritmetik bir oranda (1, 2, 3, 4, 5...) artmaktadır. Aralarındaki bu dengesizlik zamanla kişi başına düşen kaynak miktarının azalmasına, bunun da kıtlık, açlık ve sosyoekonomik çöküş gibi "felaket" senaryolarına yol açmasına neden olur.

Şekil 1. Malthus'un Nüfus Teorisi

Grafik üzerinde gıda üretim eğrisini geçtiği kesişim noktası, bu kritik kırılma anını sembolize etmektedir (Şekil 1). 18. ve 19. yüzyıl toplumlarında hızlı nüfus artışları karşısında kaynak yetersizliği bağlamında sıkça başvurulan bir teodir. Ancak zamanla bu modele yönelik ciddi eleştiriler de geliştirilmiştir. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren yaşanan tarımsal devrimler, yeşil devrim süreçleri ve modern teknolojilerin tarım sektörüne entegrasyonu sayesinde, gıda üretiminde verimlilik önemli ölçüde artmıştır.

Sulama sistemlerinin gelişmesi, genetiği geliştirilmiş tohumlar, makineleşme ve tarım politikaları, üretimin yalnızca aritmetik değil, zaman zaman üstel oranlarla da artmasını mümkün kılmıştır. Dolayısıyla Malthus'un öngördüğü kıtlık senaryosu, bazı bölgelerde geçici olarak yaşansa da küresel ölçekte büyük ölçüde ertelenmiş ya da tamamen engellenebilmiştir. Bu durum, nüfus ve kaynak ilişkisine dair daha esnek, teknolojik ilerlemeleri hesaba katan alternatif yaklaşımların (örneğin Boserup'un teorisi) geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Malthus'un teorisi günümüzde hâlâ önemli bir uyarı işlevi görse de mutlak bir kaderci yaklaşım olarak değil, çevresel sınırların ve kaynak yönetiminin önemini vurgulayan bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 2. Dünya Nüfus Yoğunluğu (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), 2024)

Şekil 2, Malthusçu bakış açısıyla incelendiğinde, nüfus artışının gıdaya erişim üzerindeki baskıları net biçimde gözlemlenebilir. Thomas Robert Malthus'un 1798 yılında ortaya koyduğu teoriye göre, nüfus sayısı hızla, katlanarak

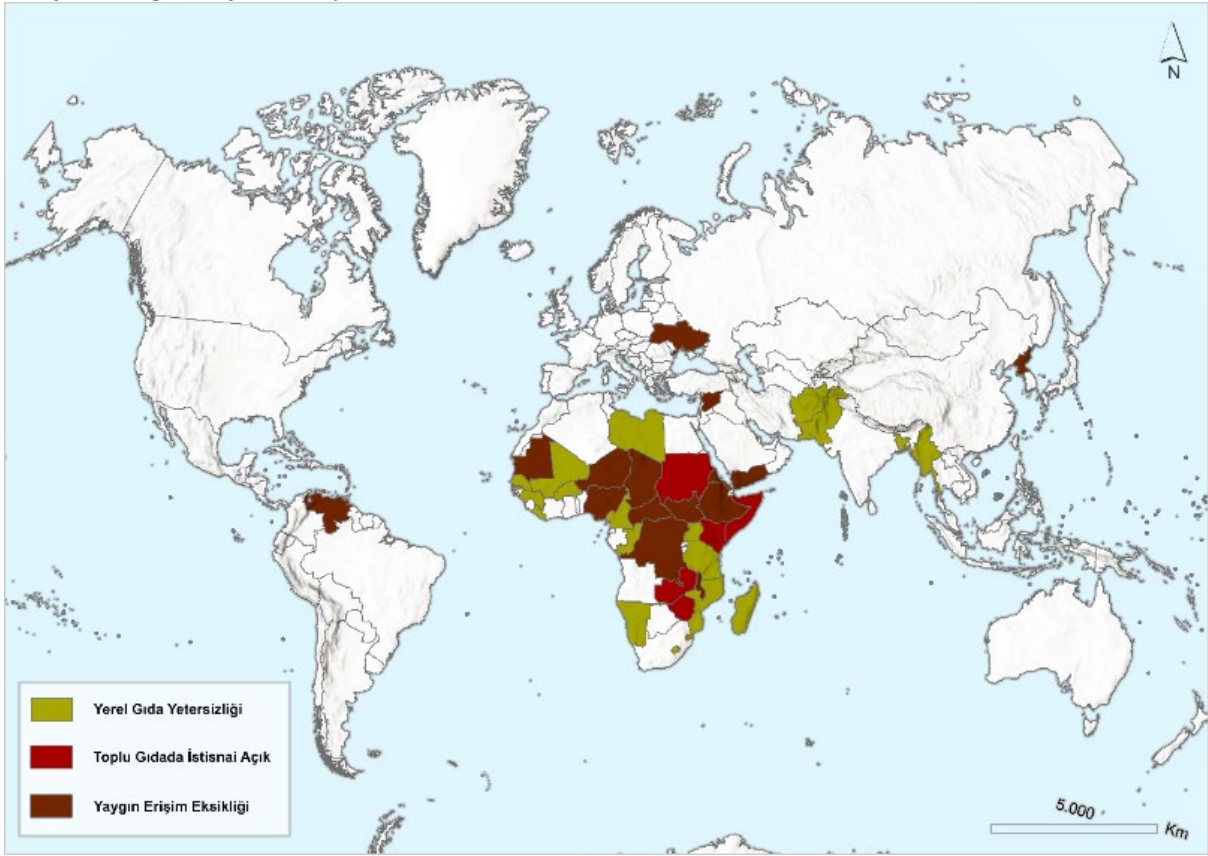
artarken; tarımsal üretim aynı hızda değil, daha yavaş ve sınırlı bir şekilde büyümektedir.

Malthus'un kuramı, teknolojik gelişmeler küresel ticaret ve tarımsal yenilikler gibi değişkenleri yeterince hesaba

katmamıştır. Oysa 20. yüzyılda yaşanan Yeşil Devrim sayesinde tarımda verimlilik büyük ölçüde artırılmış, bu sayede Malthus'un öngördüğü felaket senaryoları dünyanın büyük bir kısmında geçerliliğini önemli ölçüde yitirmiştir. Ancak gıda üretimi ve güvenliği hususunda özellikle geri kalmış ülkeler günümüzde sıkıntı içindedir. Ayrıca, küreselleşme sayesinde gıda ticareti daha erişilebilir hâle gelmiş ve bu durum, gıda arzı yetersiz olan ülkelerin açığını ithalat yoluyla kapatabilmesini sağlamıştır. Örneğin Bangladeş, tahıl ihtiyacını büyük oranda dış alımla karşılayabilmektedir. Ancak bu tür dışa bağımlı sistemlerin sürdürülebilirliği; enerji maliyetleri, lojistik zincirlerin kırılganlığı ve siyasi belirsizlikler gibi unsurlara bağlıdır. Nüfus yoğunluğunun mekânsal dağılımı ve gıda temini yalnızca nüfus artışıyla değil; ekonomik yapı, arazi kullanımı ve coğrafi koşullar gibi çok boyutlu faktörlerle

şekillenmektedir.

Kentleşme sürecinin hız kazanması, Hindistan ve Çin gibi geniş tarım alanlarına sahip ülkelerde, verimli arazilerin yapılaşma baskısıyla geri dönüşü olmayan şekilde kaybına neden olmaktadır. Bu durum, gıda üretim devamlılığı tehdidi ile, Malthus'un nüfus artışı ve kaynak kıtlığı arasındaki dağılımı, günlük görüntülerin koşullarını yeniden değerlendirmeyi gerektirir. Kentleşmenin tarım faaliyetlerinin daralması ve gıdanın olumsuz etkilenmesi, özellikle Mali gibi geniş kapsamlı hem nesnel hem de kişisel gıda güvenliği ölçümlerinde belirgin bir gerilemeye neden oluyor (Macalou vd., 2023). Bu açıdan Malthus'un teorileri, modern tarım politikaları ve planlama yöntemleriyle birleştirilerek, gıda üretiminin sürdürülebilirliği için yeni yaklaşımlar geliştirilmelidir.

Şekil 3. Gıda İçin Dış Yardıma İhtiyaç Duyan Ülkeler (FAO, 2024)

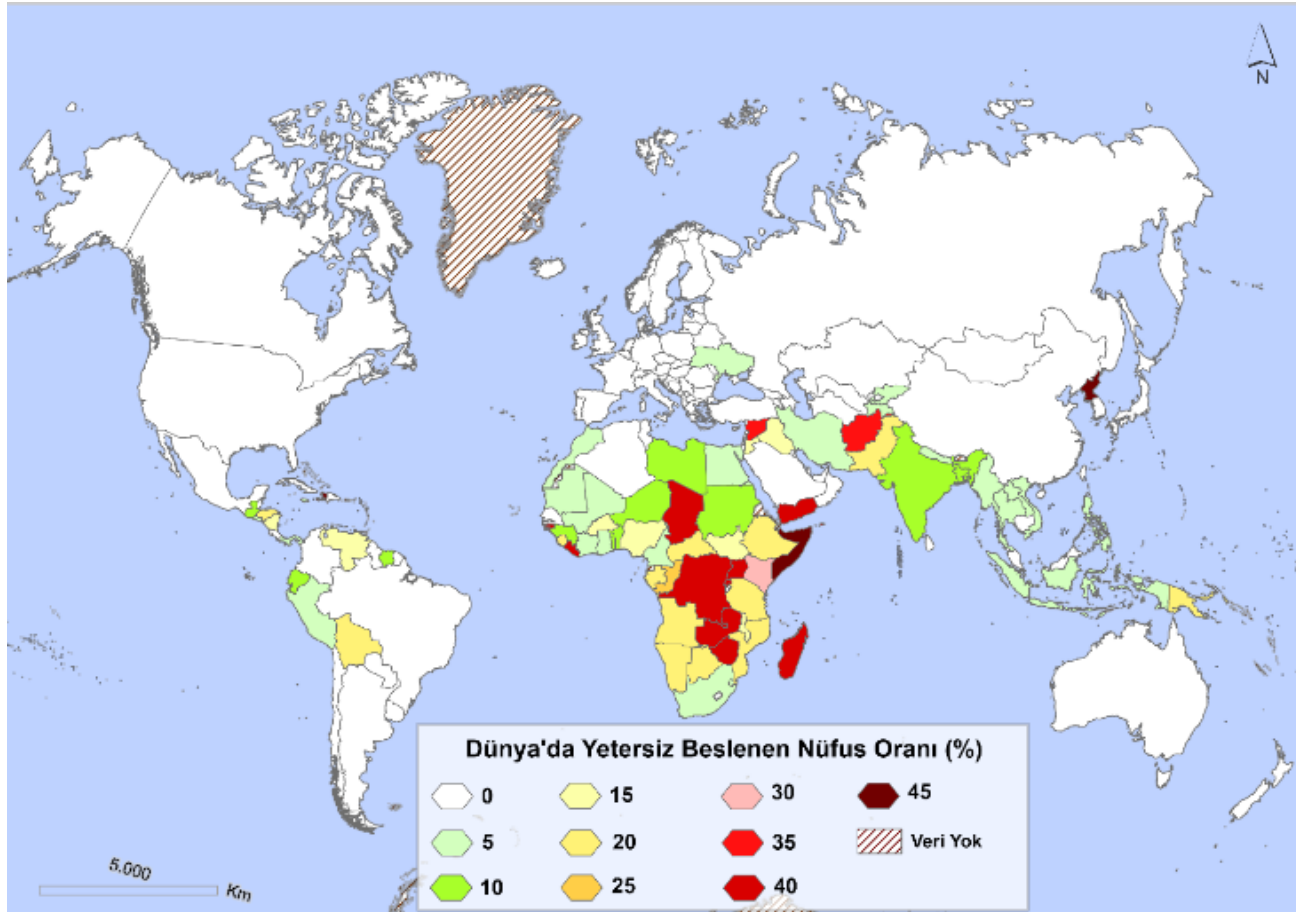
Şekil 3'e bakıldığında, dünya genelinde yaygın gıda erişim eksikliği çeken bölgelerin belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Özellikle Sudan, Etiyopya, Yemen, Suriye ve Venezuela gibi ülkelerde gözlemlenen gıda yardım ihtiyacı, Malthus'un teorisinin günümüz koşullarında hâlâ bazı coğrafi alanlarda geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Bu bölgelerdeki nüfus artış hızının, mevcut gıda üretim kapasitesinin çok üzerine çıkması, kaynakların sürdürülebilir yönetilememesi ve üretim altyapısının yetersizliği, ciddi düzeyde kıtlık ve açlık krizlerine zemin hazırlamaktadır. Malthus'un temel varsayımı olan, nüfusun hızlı artış potansiyeline karşılık kaynakların sınırlı oluşu

ilkesi, bu ülkelerde yaşanan krizleri anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Teorinin öngördüğü üzere, nüfus artışı kontrol altına alınamadığında doğal denge mekanizmaları devreye girmekte; savaşlar, salgın hastalıklar, kuraklıklar ve açlık gibi etkenler nüfusu sınırlayan doğal düzenleyiciler olarak işlev görmektedir. Nitekim bu ülkelerde görülen iç savaşlar, siyasi istikrarsızlık, iklimsel kuraklıklar ve ekonomik çöküşler, gıda üretimi ve dağıtım sistemlerini ciddi şekilde sekteye uğratmış; bu da dış yardıma olan bağımlılığı artırmıştır. Bu durum, sadece üretim miktarı değil, aynı zamanda üretime erişim ve dağıtımın da büyük önem

taşıdığını göstermektedir. Gıda üretiminin mevcut olduğu bazı bölgelerde bile, politik çatışmalar ve altyapı eksiklikleri nedeniyle bu kaynaklara erişim engellenebilmekte, böylece gıda güvenliği tehdit altına girmektedir. Malthus'un teorisinde nüfus artışını dengeleyici unsurlar arasında yer alan bu olgular, günümüzde söz konusu ülkelerde ciddi bir şekilde kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu bağlamda değerlendirildiğinde, Malthus'un teorisinin bazı eleştirilere

rağmen belirli bağlamlarda hâlâ geçerliliğini koruduğu, özellikle kırılgan devlet yapısına sahip, ekonomik ve politik açıdan istikrarsız ülkelerde gıda krizlerinin ortaya çıkış dinamiklerini anlamada açıklayıcı bir çerçeve sunduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda bu durum, sürdürülebilir kalkınma politikalarının, gıda egemenliğinin ve uluslararası yardımların önemini daha da belirgin hale getirmektedir.

Şekil 4. Dünya Gıda Güvenliği Sınıflandırması (FAO, 2024)

Gıdaya erişim ve gıda güvenliği insanlık tarihi boyunca her zaman önemli bir mesele olmuştur. Şekil 4'te yer alan renkler açıktan koyuya doğru giderek en açık yerler gıda güvenliği sorunu en az yaşanan bölgelerken renkler koyulaştıkça gıdaya erişim meselesi ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Bu bağlamda harita 3 incelendiğinde nüfus oranı bakımından yüksek olan bölgelerde gıda güvenliğinin %35-45 civarında yüksek bir oranda seyretti görülmektedir, bu durum, Malthus'un teorisindeki nüfus artışının gıda üretimini aşması sonucu ortaya çıkan kıtlık ve yetersiz beslenme sorunlarını yansıtmaktadır. Bu bölgelerde Malthus'un doğal denge mekanizmaları etkinleşmiş; nüfusun sürdürülebilir gıdaya erişimi zorlaşmıştır.

Malthus'un nüfus artışına dair uyarıları, özellikle kaynakların sınırlı olduğu coğrafyalarda, kıtlık ve yoksulluk gibi krizlerle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Ancak bu yaklaşım, nüfusu yalnızca doğal sınırlarla açıklama eğiliminde olduğu için, toplumsal yapıların ve üretim

ilişkilerinin rolünü ikinci plana atmıştır. Oysa dünyanın farklı bölgelerinde, benzer nüfus yoğunluklarına sahip coğrafyalar arasında bile ekonomik refah düzeyi ve yaşam kalitesi bakımından ciddi farklar bulunmaktadır. Örneğin, Sahra Altı Afrika ile Batı Avrupa kıyaslandığında, doğal kaynakların dağılımı kadar bu kaynakların nasıl yönetildiği ve kimler tarafından kontrol edildiği de belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, nüfusun gıda ve kaynaklarla ilişkisini yalnızca biyolojik ve aritmetik temellere indirgeyen Malthusçu yaklaşım, zamanla toplumsal eşitsizlikleri görmezden gelmekle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin başında ise, nüfus artışını değil, kaynakların paylaşımını ve üretim biçimlerini temel alan Marksist nüfus kuramı gelmektedir. Malthus'un sınırlı kaynak varsayımını sorgulayan bu yaklaşım, coğrafi farklılıkları üretim ilişkileriyle birlikte okumayı önerir. Böylece nüfus baskısının sonuçları, yalnızca fiziki mekânlara değil, o mekânlarda geçerli olan ekonomik sistemlere ve sınıfsal yapılaşmalara göre anlam kazanır.

Marksist Nüfus Teorisi

Marksist nüfus kuramı, Karl Marx ve Friedrich Engels'in tarihsel materyalizm çerçevesinde geliştirdiği, nüfus ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantıya odaklanan eleştirel bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre nüfus artışı, yalnızca biyolojik ya da doğal süreçlerle açıklanamaz; esas olarak toplumsal, ekonomik ve tarihsel koşulların bir sonucudur. Marx, Thomas Malthus'un nüfus teorisine sert bir eleştiri getirmiştir. Malthus, nüfusun geometrik, gıda üretiminin ise aritmetik hızda artacağını ileri sürerek, bu dengesizliğin doğal afetler, hastalıklar ya da savaş gibi mekanizmalarla dengeleneceğini öne sürmüştür (Meek, 1956, s. 23). Ancak Marx, bu görüşleri ideolojik bir yanılgı olarak değerlendirmiş ve yoksulluğun nedeni olarak nüfus fazlasını değil, kapitalist üretim biçimlerinin yol açtığı yapısal eşitsizlikleri göstermiştir. Ona göre, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve emek sömürsü, kaynakların adaletsiz dağılımına yol açarak toplumsal sorunları derinleştirir. Marksist yaklaşıma göre kapitalist sistem, sürekli olarak bir "yedek işçi ordusu" yaratarak iş gücü arzını yüksek tutar. Bu durum, emekçiler arasında rekabeti artırarak ücretlerin düşmesine ve işçi sınıfının yaşam koşullarının kötüleşmesine neden olur. Marksist nüfus kuramı, nüfus hareketlerinin yalnızca bireysel tercihlerle değil, aynı zamanda sınıf mücadelelerinin belirlediği toplumsal koşullarla şekillendiğini ileri sürer. Bu yaklaşıma göre, kapitalist sistem işçi sınıfının yaşam biçimini kendi ekonomik çıkarlarına göre biçimlendirir (Laibman, 2006). Örneğin, işçilerin çocuk sahibi olma kararları, çoğu zaman ekonomik güvencesizlik ve geçim baskısı gibi etkenlerle yakından ilişkilidir. Sanayi Devrimi sırasında İngiltere'de işçi sınıfı ailelerinin daha fazla çocuk sahibi olmaya yönlendirilmesi, çocuk emeğinin ucuz iş gücü olarak kullanılması ihtiyacından kaynaklanmıştır. Bu süreç, yoksulluğun nesiller arası aktarımını pekiştirmiştir. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı eserinde, işçilerin maruz kaldığı kötü yaşam koşullarını barınma sorunlarından yetersiz beslenmeye ve sağlık problemlerine kadar kapitalist üretim yapılarının doğrudan sonucu olarak ayrıntılı biçimde analiz etmiştir.

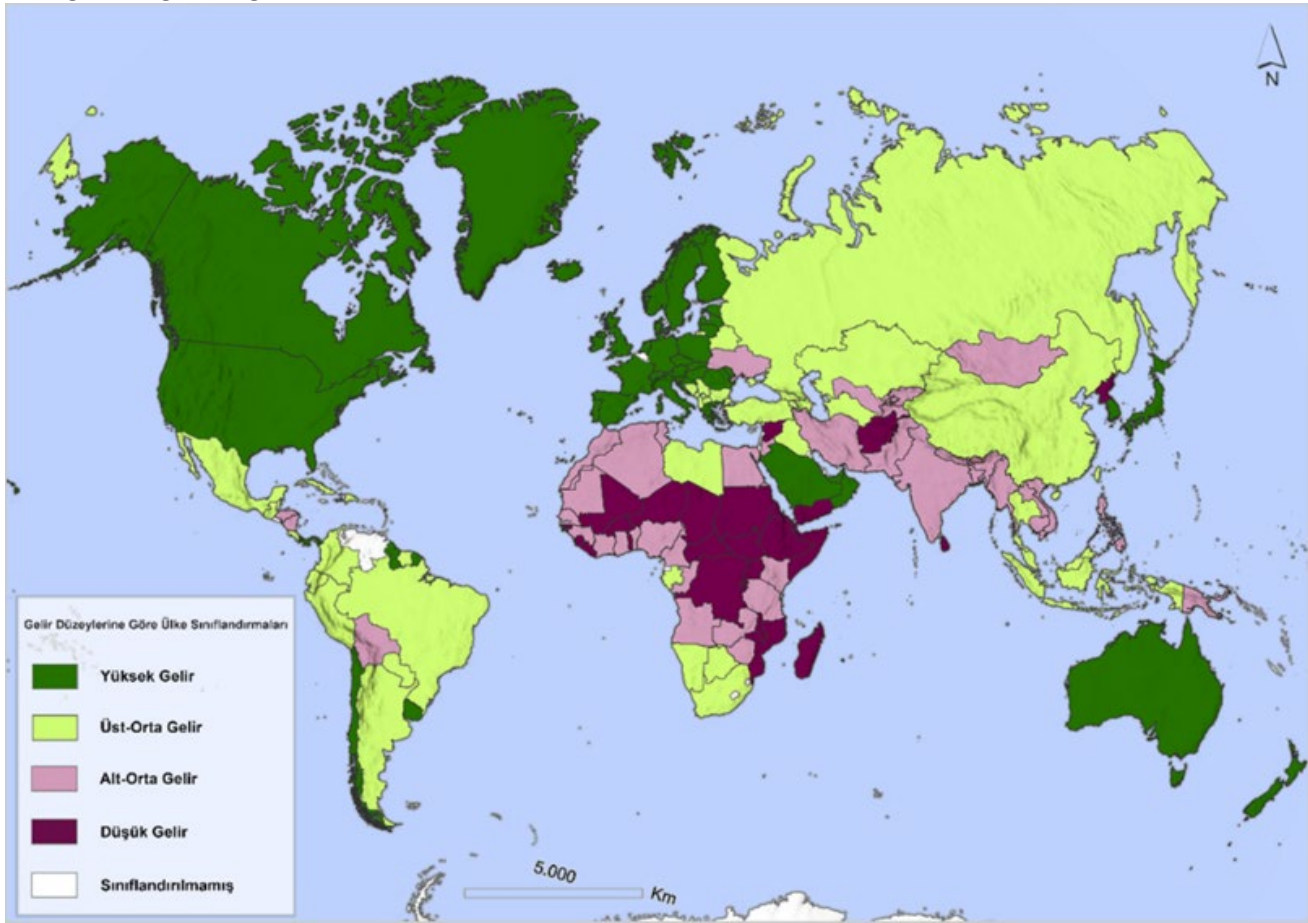
Marksist nüfus teorisi, nüfus politikalarını, kapitalist sistemin kendi çıkarlarını sürdürebilmek amacıyla emek gücünü yeniden üretme stratejileri doğrultusunda şekillendirdiğini ileri sürer. Bu teoriye göre nüfus artışı ya da kontrolü, egemen sınıfların toplumsal düzeni koruma ve işçi sınıfı üzerindeki kontrolü pekiştirme amacıyla yönlendirilmektedir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda ortaya çıkan Neo-Malthusçu yaklaşımlar, nüfusun artışı bireysel sorumlulukla ilişkilendirmiş; böylece sistemin yapısal sorunları perdeleyerek, işçi sınıfının büyümesini denetim altına alma işlevi görmüştür (Lenin, 1913). Marksist yaklaşım, nüfus olgusunu yalnızca istatistiksel ya da

biyolojik değil, tarihsel ve üretim ilişkileri bağlamında anlamlandırır. Marx, farklı üretim biçimlerinin nüfus üzerindeki etkilerini analiz ederken, feodal toplumlarda nüfus artışının tarımsal üretim kapasitesine bağlı olduğunu; kapitalist sistemde ise sanayinin emek gücüne olan ihtiyacına göre şekillendiğini savunur.

Sanayi Devrimi'yle birlikte yaşanan kırsaldan kente nüfus hareketleri, sanayi için gerekli iş gücünü sağlarken aynı zamanda kentlerde yoğun nüfus, yetersiz altyapı ve artan toplumsal eşitsizlik gibi sorunlara neden olmuştur. Türkiye örneğinde ise, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerin sanayi bölgelerine yönelik göç, kentsel yoksulluğun artmasına ve işçi sınıfının mekânsal olarak yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu durum, Marksist teori bağlamında, kapitalizmin kendini hem toplumsal hem de mekânsal olarak yeniden üretme biçimi olarak değerlendirilir. Kapitalist sistemin doğasında bulunan kriz eğilimleri, dönemsel olarak aşırı üretim ve kitlesel işsizlik gibi sorunlar doğurarak, nüfusun bir kısmının "gereksiz" ya da "fazlalık" olarak tanımlanmasına neden olur. Bu durum, emek sömürsünü yapısal olarak pekiştiren bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Marksist teori, nüfus tartışmalarında çevresel boyutları da göz önünde bulundurur. Kapitalist üretimin kâr maksimizasyonuna dayalı yapısı, doğa üzerinde aşırı bir baskı oluşturarak çevresel yıkıma ve doğal kaynakların tükenmesine neden olur. Bu süreçler, özellikle yoksul nüfus gruplarını doğrudan etkileyen gıda güvencesi ve yaşam koşulları krizlerine yol açar. Bu bağlamda, sözde çevresel koruma adına yürürlüğe konan bazı politikaların, yerel halkların yaşam alanlarının yok edilmesine ve yerinden edilmesine neden olduğu görülmüştür. David Harvey gibi çağdaş Marksist kuramcılar, neoliberal politikaların nüfus üzerindeki etkilerini analiz ederek, Marx'ın öngörülerini günümüz koşullarına uyarlamaktadır (Harvey, 2010, s. 67).

Bu analizler, çevresel krizlerden nüfus hareketlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede, kapitalizmin nüfus üzerindeki yapısal etkilerini gözler önüne serer. Marksist kuram, nüfus artışını başlı başına bir tehdit olarak değil, kapitalist sistem içinde nasıl araçsallaştırıldığını ve bu süreçlerin nasıl sömürüye dönüştüğünü açıklayan bir eleştirel çerçeve sunar. Marx ve Engels, bu sorunların çözümünün özel mülkiyete dayalı üretim ilişkilerinin dönüştürülmesinden geçtiğini savunur. Onlara göre, üretim araçlarının kolektif mülkiyete geçtiği sosyalist bir düzen hem toplumsal adaleti sağlamanın hem de nüfus sorunlarını insan onuruna uygun biçimde ele almanın ön koşuludur. Bu açıdan Marksist nüfus teorisi, yalnızca akademik bir analiz çerçevesi değil, aynı zamanda eşitlikçi ve adil bir toplum vizyonunun da temel bileşenlerinden biridir. Sonuç olarak teori, yoksulluk, işsizlik ve çevresel felaketleri, nüfus artışına indirgemek yerine, kapitalist üretim biçiminin yapısal sonuçları olarak değerlendirir; bu sorunlara karşı toplumsal

dönüşümün gerekliliğini vurgular.

Şekil 5. Gelir Düzeylerine Göre Ülke Sınıflandırması (The World Data Bank, 2024)

Şekil 5, dünya ülkelerini ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre kategorize ederek, ülkeleri beş gelir düzeyinde gruplandırmaktadır: Yüksek Gelir (koyu yeşil), Üst-Orta Gelir (açık yeşil), Alt-Orta Gelir (pembe), Düşük Gelir (koyu mor) ve Sınıflandırılmamış (beyaz). Bu sınıflandırma, sadece ekonomik farklılıkları değil, aynı zamanda dünya sisteminin tarihsel ve yapısal eşitsizliklerini de temsil eder. Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme tüm bölgelerde aynı hızda ve biçimde gerçekleşmez; merkez ülkeler, çevre bölgelerin kaynaklarını kontrol ederek kendi gelişimlerini hızlandırırken, çevreyi geri bıraktırır.

Bu çerçevede, Immanuel Wallerstein'ın Dünya Sistemi Teorisi, dünya ekonomisinin merkez, yarı-çevre ve çevre olmak üzere üç ana gruba ayrıldığını ileri sürer (Wallerstein, 1974). Yüksek gelirli ülkeler (örneğin ABD, Almanya, Japonya), tarihsel olarak sermaye birikiminin merkezleri olmuş; sömürgecilik, küresel ticaret ve sanayileşme sayesinde ekonomik üstünlük elde etmişlerdir. Bu merkez ülkeler, finansal kontrol ve teknolojik hakimiyet sayesinde, çevre bölgeleri ekonomik olarak bağımlı hale getirmiştir. Düşük gelirli ve alt-orta gelirli ülkeler (örneğin Sahra Altı Afrika veya Güney Asya'nın bazı bölgeleri), çoğunlukla hammadde sağlayıcısı rolü üstlenmiş ve emek gücü açısından ucuz kaynaklar olarak görülmüştür.

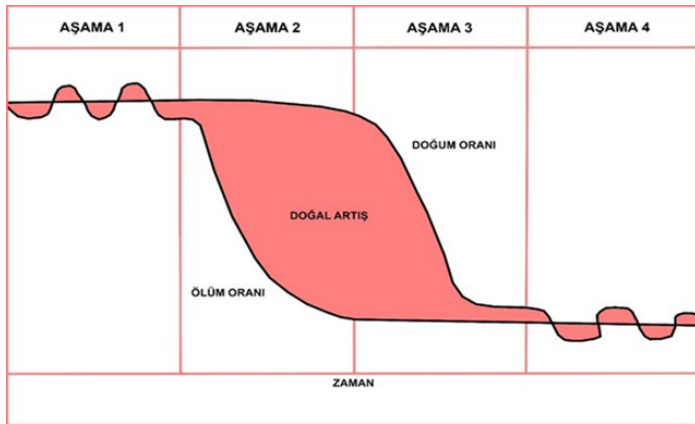
Bu ülkeler belirli bir düzeyde sanayileşmiş ve ekonomik

büyüme göstermiştir; ancak merkez ülkelerin ekonomik hegemonyasından tam anlamıyla kopamamışlardır. Hem çevre ülkelerle ekonomik ilişkiler kurarak sisteme dahil olmakta, hem de merkez ülkelerden gelen sermaye ve teknolojiye bağımlı bir konumda kalmaktadırlar. Marksist analiz, haritada yer alan bu gelir gruplarını, küresel kapitalist sistemin yapısal eşitsizliklerinin mekânsal tezahürü olarak değerlendirir.

Marksist yaklaşım, nüfus sorunlarını kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak değerlendirirken, sonraki yıllarda gelişen bazı teoriler nüfus değişimlerini daha evrensel modellerle açıklamaya yönelmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan demografik geçiş teorisi, nüfus yapısındaki değişimleri tarihsel bir süreç içinde ele alarak, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle ilişkilendirmektedir. Her iki yaklaşım farklı kuramsal temellere dayansa da nüfusun yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerle şekillendiğini kabul etmeleri bakımından ortak bir noktada buluşurlar. Aşağıda ele alınacak demografik geçiş modeli, bu dönüşümün farklı coğrafyalardaki örüntülerini dönemsel bir çerçevede inceleme imkânı sunmaktadır.

Demografik Geçiş Teorisi

Demografik Geçiş Teorisi (DGT), bir toplumun nüfus yapısındaki tarihsel değişimleri ve sebeplerini anlamlandırmak için geliştirilen bir model olup, yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük oranlara doğru evrilen bir süreci tanımlar (Notestein, 1945). İlk olarak 1929 yılında Warren Thompson tarafından belirli ülkelerin 1908-1927 yılları arasındaki demografik seyrini inceleyen çalışmasında kavramsallaştırılan bu teori (Weeks, 1992), 20. yüzyılın ortalarında Frank W. Notestein tarafından sistematik bir şekilde ortaya konarak modern demografinin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. DGT, nüfus dinamiklerini genellikle dört aşamada ele almaktadır (Şekil 6);

Şekil 6. Demografik Geçiş Sürecinin Aşamaları

Demografik geçiş, Şekil 6'da görüldüğü gibi kendi içinde pek çok faktörden etkilenerek şekillenmektedir. Bu faktörlerin başında ekonomik, sağlık, kültürel ve politik faktörler gelmektedir bu nedenle her ülkede söz konusu süreç farklı bir sırayla işleyiş göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde eğitim, sağlık hizmetleri ve kadınların iş gücüne katılım seviyeleri doğum oranlarını düşürürken, gelişmekte olan ülkelerde tam tersi yüksek doğurganlık görülebilir. Türkiye'nin demografik geçiş sürecine kısaca baktığımızda sağlık hizmetlerindeki gelişmeler, kentleşme ve eğitim düzeyindeki artışla şekillenmiş; doğurganlık ve ölüm oranlarındaki değişimlerle birlikte nüfus yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır (Can ve Avcı, 2021). Bu süreçte kadınların iş gücüne katılımı artmış, aile yapısı küçülmüş ve nüfus yaşlanması gibi olgular sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı yaratmıştır. Aynı zamanda, çalışma çağındaki nüfusun artışıyla birlikte ortaya çıkan "demografik fırsat penceresi", ekonomik kalkınma açısından önemli bir avantaj sunmuş, ancak bu fırsatın değerlendirilmesi istihdam ve kaynak yönetimi gibi politikalarla mümkün olabilmektedir. Bu fırsatın verimli kullanılamaması halinde, demografik kriz penceresi olarak adlandırılan bir durum ortaya çıkabileceği de belirtilmektedir (Can, 2022).

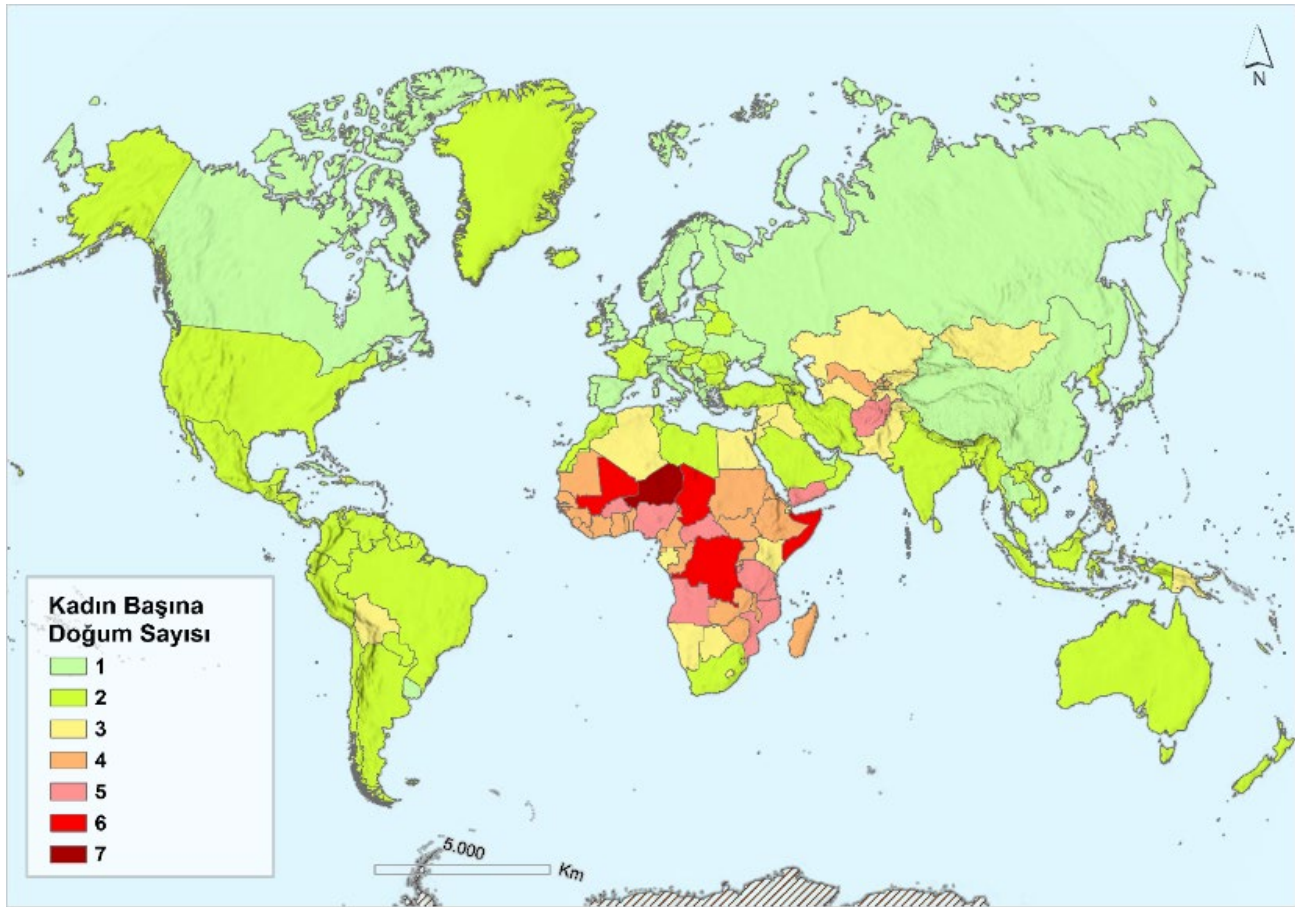
Tablo 1.

Demografik Geçiş Teorisi'nin Aşamaları ve Temel Özellikleri

Aşama	Doğum Oranı	Ölüm Oranı	Nüfus Artışı	Özellikler
1.Aşama	Yüksek	Yüksek	Düşük/Durağan	Geleneksel toplum yapısı vardır. Düşük sağlık standartları sebebiyle yüksek bebek ölümleri gerçekleşir. Tıbbi gelişmeler, hijyen ve beslenmede iyileşme yaşanır. Eğitim düzeyi artışı, aile planlaması, kentleşme hızlanır. Modern yaşam tarzı, kadınların iş gücünde artışı, çocuk sayısında düşüş meydana gelir.
2.Aşama	Yüksek	Azalmaya Başlar	Hızlı artış	
3.Aşama	Azalmakta	Düşük	Yavaşlayan artış	
4.Aşama	Düşük	Düşük	Durağan	

Şekil 7, demografik geçiş teorisinin dört aşamasını mekânsal düzlemde görselleştirerek bu sürecin dünya genelinde eş zamanlı ve homojen işlemediğini ortaya koymaktadır. İlk aşamada yer alan ülkelere hem doğurganlık hem de ölüm oranları yüksek olup, nüfus artışı sınırlı kalmaktadır. Bu durumu temsil eden koyu renkli bölgeler özellikle Orta Afrika'da, örneğin Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Nijer ve Çad gibi ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Bu ülkelerde düşük gelir düzeyi, yetersiz sağlık altyapısı ve tarım ağırlıklı ekonomi, geçişin ilk aşamasında kalmalarına neden olan temel etkenlerdendir. İkinci aşamada, tıbbi gelişmeler ve yaşam standartlarındaki iyileşmeler sonucunda ölüm oranlarında düşüş gözlenirken, doğurganlık oranları hala yüksektir.

Bu duruma Sahra Altı Afrika'da Gana ve Kenya, Orta Doğu'da Irak ve Yemen ile Güney Asya'da Pakistan gibi ülkeler örnek verilebilir. Üçüncü aşamada ise kentleşme, eğitim seviyesindeki artış ve kadınların iş gücüne katılımındaki yükselişle birlikte doğurganlık oranları belirgin şekilde azalmaktadır. Fransa, Almanya, Japonya, Güney Kore, Brezilya ve Meksika gibi ülkeler bu aşamada yer almaktadır. Dördüncü aşamada ise hem doğurganlık hem de ölüm oranları düşük seviyelerdedir ve nüfus artışı ya durmakta ya da gerilemektedir. Bu durum, özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan nüfusun ve nüfusun azalma eğiliminin belirginleşmesine yol açmaktadır.

Şekil 7. Doğurganlık Oranı (Our World In Data,2024)

Demografik Geçiş Teorisi, nüfus değişimlerini tarihsel aşamalar üzerinden açıklarken, bu dönüşümlerin ardındaki nedenleri daha çok doğurganlık, ölüm oranı ve sosyoekonomik göstergelerle ilişkilendirmiştir. Ancak bu yaklaşım, nüfus artışının üretim biçimleri üzerindeki doğrudan etkisine sınırlı bir açıklama sunar. Bu noktada, nüfus artışını yalnızca bir sonuç olarak değil, aynı zamanda bir itici güç olarak ele alan teorilere ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyaç, 20. yüzyılın ikinci yarısında Ester Boserup'un çalışmalarıyla karşılık bulmuştur. Boserup'un yaklaşımı, nüfus baskısını toplumsal ve teknolojik dönüşümlerin tetikleyicisi olarak ele alarak, demografik süreci sadece pasif bir değişken olarak değil, üretim sistemlerini dönüştüren aktif bir unsur olarak değerlendirmiştir.

Boserup'un Nüfus Teorisi

Ester Boserup, 1965'te yayımladığı *Tarımsal Büyümenin Koşulları: Nüfus Baskısı Altında Tarımsal Değişimin Ekonomisi* adlı eserinde, tarım, demografi ve kalkınma çalışmalarına yeni bir çerçeve kazandırmıştır. Thomas Malthus'un, nüfus artışının sınırlı kaynaklarla gıda üretimini zorlayacağı ve bunun sonucunda kıtlık ve yoksulluğun kaçınılmaz olacağına dair karamsar görüşünün aksine, Boserup artan nüfusun yenilikleri teşvik edebileceğini savunmuştur. Ona göre, nüfus baskısı, çiftçileri daha verimli yöntemler geliştirmeye, mevcut kaynakları daha etkin kullanmaya ve üretim biçimlerini dönüştürmeye zorlayabilir (Boserup, 1965). Bu görüşe göre, nüfus artışı bir tehdit

değil; teknolojik gelişmelerin ve tarımsal yoğunlaşmanın tetikleyicisi olabilir. Tarım sistemlerinin bu baskıya karşılık vererek gelişmesi; çoklu ekim, modern sulama teknikleri, yüksek verimli tohumlar ve kimyasal gübrelerin kullanımı gibi yeniliklerle mümkün olmuştur. Boserup'a (1981) göre nüfus artışı, teknolojik ilerlemeler ve tarımsal yoğunlaşma için bir katalizör görevi görebilir ve çoklu ekim, modern sulama teknikleri, yüksek verimli tohumlar ve kimyasal gübreler gibi yenilikler yoluyla tarımsal sistemlerin geliştirilmesini sağlayabilir.

Örneğin, Asya ve Afrika'daki bazı geleneksel tarım topluluklarında, nüfus yoğunluğu arttıkça nadas süreleri kısalmış, tarım arazileri daha yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç, "Boserup hipotezi" olarak bilinen yaklaşımın temelini oluşturur ve özellikle gelişmekte olan bölgelerde tarımsal dönüşümün anlaşılmasında önemli bir yer tutar (Darity, 1980). Boserup'un yaklaşımı, insan emeği, toplumsal yapılar ve teknolojik yeniliklerin üretim süreçlerine etkisini vurgulayarak, üretim kapasitesinin yalnızca doğal çevreyle sınırlı olmadığını gösterir.

Boserup'un toplumsal dönüşümü vurgulayan bakış açısı, Sahra Altı Afrika gibi bölgelerde gözlemlendiği gibi, tarımda kadınların artan görünürlüğünü vurgular. Çerçevesi yalnızca tarihsel bir teorik model sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çağdaş sürdürülebilir kalkınma ve tarım politikalarını da yönlendirir.

Sonuç

Nüfus teorileri, yalnızca demografik yapıların açıklanmasıyla sınırlı kalmayıp, toplumsal değişim, ekonomik dönüşüm ve mekânsal yeniden yapılanma gibi çok boyutlu süreçlerin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, farklı tarihsel dönemlerde geliştirilen nüfus paradigmalarının, hem kendi bağlamsal dinamikleri içerisinde nasıl şekillendiğini hem de çağdaş küresel sorunlara nasıl farklı merceklerden yaklaşılabildiğini ortaya koymuştur. Teorilerin sunduğu çerçeveler, yalnızca akademik söylemler üretmekle kalmamakta; aynı zamanda nüfus politikalarının yönü, şehirleşme stratejileri ve sosyal adalet arayışlarında belirleyici rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, klasik ve modern teoriler arasında kurulan karşılaştırmalı analizler, günümüzde nüfus meselelerinin tek bir kuramsal çerçeveye ele alınamayacağını göstermektedir. Örneğin, Türkiye gibi demografik geçişin 3. safhasını yaşayan ülkelerde, yaşlanan nüfus, genç iş gücünün mekânsal hareketliliği ve göçle oluşan etnik çeşitlilik hem Demografik Geçiş Teoris'i'nin hem de İbn Haldun'un döngüsel toplumsal yapılar teorisinin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu teorik birleşimler, yalnızca demografik eğilimleri değil, aynı zamanda bu eğilimlerin mekâna, üretime ve toplumsal ilişkilere etkilerini anlamada da işlevsel olmaktadır.

Bu çalışma aynı zamanda nüfus politikalarının üretim biçimleriyle, sınıfsal çıkarlarla ve çevresel koşullarla nasıl iç içe geçtiğini de göstermektedir. Malthusçu kaygıların günümüz çevre krizleriyle olan benzerliği, Boserup'un yapıcı nüfus artışı yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde, kalkınma politikalarının çevreye duyarlı ve yenilikçi yollarla nasıl yeniden inşa edilebileceğine dair ipuçları vermektedir. Bu aynı zamanda nüfus planlamasının yalnızca niceliksel değil, niteliksel ve etik boyutlarının da değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Araştırmanın temel bulguları ışığında, gelecekteki çalışmaların daha mikro ölçekte, yerel demografik dinamiklere ve bu dinamiklerin mekânsal karşılıklarına odaklanması önerilmektedir. Türkiye özelinde, kırsal nüfusun çözülmesi, genç nüfusun kent merkezlerine yönelmesi ve mülteci hareketliliğinin yeni kentsel eşitsizlikler üretmesi, coğrafi bilgi sistemleriyle bütüncül biçimde izlenmeli ve değerlendirilmelidir. Ayrıca, nüfus teorilerinin sosyoloji, iktisat, çevre politikası ve mekânsal planlama gibi disiplinlerle daha sıkı biçimde entegrasyonu, çözüm üretme kapasitesini artıracaktır.

Nüfus paradigmaları, yalnızca geçmişini açıklamakla kalmaz, geleceğin demografik planlamasını da yönlendirme gücüne sahiptir. Bu yönüyle, nüfus paradigması çalışmaları sadece teknik bir demografi alanı değil; aynı zamanda sosyal adalet, çevresel etik ve toplumsal bütünleşme gibi temel değerlerin sorgulandığı bir düşünsel zemin haline gelmektedir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma, insan ya da hayvan deneklere müdahale içermediği ve kişisel veri kullanılmadığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Konsept – S.Ç.; Tasarım – Ö.S.D.; Denetim – S.Ç.; Kaynaklar – Ö.S.D.; Malzemeler – S.Ç.; Veri Toplama ve/veya İşleme – Ö.S.D.; Analiz ve/veya Yorum – S.Ç.; Literatür Taraması – Ö.S.D.; Yazma – S.Ç.; Eleştirel İnceleme – Ö.S.D.; Diğer – S.Ç.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval as it involves no interventions on human or animal subjects or the use of personal data.

Author Contributions: Concept – S.C.; Design – Ö.S.D.; Supervision – S.C.; Resources – Ö.S.D.; Materials – S.C.; Data Collection and/or Processing – Ö.S.D.; Analysis and/or Interpretation – S.C.; Literature Review – Ö.S.D.; Writing – S.C.; Critical Review – Ö.S.D.; Other – S.C.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Boserup, E. (1965). *The conditions of agricultural growth: The economics of agrarian change under population pressure*. Allen & Unwin.
- Boserup, E. (1970). *Woman's role in economic development*. St. Martin's Press.
- Boserup, E. (1981). *Population and technological change: A study of long-term trends*. University of Chicago Press.
- Can, B., & Avcı, S. (2021). Türkiye'nin demografik geçiş aşamaları ve demografik geçiş teorisi perspektifinden nüfus süreci. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 229–252.
- Can, B. (2022). Demografik fırsat penceresi veya demografik kriz penceresi: Coğrafi bir analiz. *Türk Coğrafya Dergisi*, (81), 39-52. <https://doi.org/10.17211/tcd.1120779>
- FAO. (2024). *Dünya Gıda Güvenliği Sınıflandırması*.
- FAO. (2024). *Gıda için dış yardıma ihtiyaç duyan ülkeler*.
- Harvey, D. (2010). *The enigma of capital and crises of capitalism*. Oxford University Press.
- International Organization for Migration. (2020). *World migration report 2020*. IOM Publishing.
- Lenin, V. I. (1913, Haziran 16). İşçi sınıfı ve neo-Malthusçuluk. *Pravda*, (137).
- Malthus, T. R. (1798). *An essay on the principle of population*. J. Johnson.
- Meek, R. L. (Ed.). (1956). *Marx and Engels on Malthus: Selections from the writings of Marx and Engels dealing with the theories of Thomas Robert Malthus*. Lawrence and Wishart.
- Notestein, F. W. (1945). Population—The long view. In T. W.

- Schultz (Ed.), *Food for the world* (s. 36–57). University of Chicago Press.
- Our World in Data. (2024). *Kentsel nüfus oranı*.
- Our World in Data. (2024). *Ülkelere göre doğurganlık oranı*.
- Sabbağ, J. (2020). Thomas R. Malthus'un ve Karl Marx'ın yoksulluk ve nüfus kavramlaştırması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 37–51.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Nüfus coğrafyası. In M. Doğan & Ö. Sertkaya Doğan (Eds.), *Beşerî ve ekonomik coğrafya* (s. 25–48). Pegem Akademi.
- The World Bank. (2024). *Dünya Bankası gelir düzeylerine göre ülke sınıflandırması*.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959–975.
- Weeks, J. R. (1992). *Population: An introduction to concepts and issues* (5th ed.). Wadsworth Publishing.
- Darity, W. A., Jr. (1980). The Boserup theory of agricultural growth. A model for anthropological economics. *Journal of Development Economics*, 7(2), 137-157.
- Laibman, D. (2006). Tarihin sonu? Tarihsel materyalist teoride temsilcilik ve değişim sorunu. *Bilim ve Toplum*, 70 (2), 180–204. <https://www.jstor.org/stable/40404314>
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system, Vol. I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press.
- Marx, K., & Engels, F. (1969). *Manifesto of the Communist Party*. In *Marx/Engels Selected Works* (Vol. 1, pp. 98-137). Progress Publishers.